

«ЄПИСКОПСЬКІ САГИ» ЯК ДЖЕРЕЛО РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ТА ІСТОРІЇ ХРИСТІЯНСТВА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСЛАНДІЇ; «Пасмо про єпископа Іслейва Гіцур-сона»: вступ, переклад, коментарі

Актуальність дослідження. Національна свідомість має вкрай важливе значення для формування релігійного середовища. На певному історичному етапі свого розвитку кожне віровчення стикається із проблемами співвідношення етнічної самоідентифікації населення та релігійного світогляду; доктринальних цінностей, визначених сакральними текстами чи їхніми інтерпретаціями, а також цінностей національних, культивованих у традиційних для віросповідників соціальних групах (мова, естетичні уявлення, історична пам'ять, політичні орієнтири). Взаємодія цих чинників має широкий спектр виявів – як взаємомотивовану когерентність (коли релігійне та етнічне співпадає, зокрема у християнських моделях національної церкви), так і взаємну виключність, коли релігійна апологетика декларує абсолютну «деетнізацію» свідомості сповідників. Зауважимо, що останній варіант тяжіє до перетворення на об'єкт політичних маніпуляцій та може бути чинником розквіту ксенофобських ідеологій.

Важливе значення для розвитку ісландської релігійної думки має етнічна література, зокрема «єпископські саги», які є предметом нашого дослідження. Вивчення інтерпретацій національного, притаманних ісландцям віросповідання, сприятимуть більш адекватному розумінню сучасного ісландського середовища, перспектив міжконфесійного та міжкультурного діалогу.

Завданням роботи є, по-перше, спроба оцінки ісландських текстів як джерела історії ісландської релігійної думки, співвідношення національного та релігійного в контексті сучасних релігійних процесів, а по-друге, визначення конкретної межі національного жанру релігійної літератури.

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані тексти «Єпископських саг» за редакцією С.Л. Мьолерса, а також дослідження Бьорна

* Щепанський Віталій – студент 4 курсу Національного університету «Острозька академія» спеціальності «релігієзнавство».

Торнстейн-сона, Йоуна Х'яульмар-сона, Реже Буайє, Гвін Джонс, російського лінгвіста та сагознавця М. Стеблін-Каменського. В Україні вивченням дотичних проблем займалися О. Прицак, Б. Хведчення, І. Кравченко та Я. Дашкевич.

Основний зміст статті. Україну та Ісландію пов'язують відносини ще з епохи вікінгів – з X-XI ст.ст. Обидві країни майже одночасно прийняли християнство: Україна-Русь у 988 р., Ісландія – близько 1000 р. Віддаленість Льодового острова від українських земель не стала на заваді прямим торговим та культурним зв'язкам між країнами: Київ та навколишні землі часто згадуються у давньоісландських сагах. Ісландський євангеліст Торвальд Конрадн-сон заснував монастир поблизу церкви Івана Предтечі, що в Києві – так звану Торвальдову обитель [Дашкевич Н. Приднепровье: Киев по некоторым памятникам древнесеверной литературы // Университетские известия. – К., 1986. – Т.26. – Кн.11. – С. 242].

Лише вузькому колу дослідників, зокрема історикам та літературознавцям, відомі такі терміни, як *сага, скальдична та еддична поезія, Гардарика, Аустервегр* та інші. В Україні, досліджень пов'язаних із культурою, історіографічною та релігійною думкою Ісландії обмаль (релігієзнавчих розвідок у цій сфері взагалі немає). Тому для написання статей доводиться послуговуватися російськими перекладами та дослідженнями. Українська академічна думка не знайома із такими джерелами історії християнства, як «Єпископські саги», «Саги про святих». Такі терміни, як *гальдра-стави, бандаруни, сейд, нід, блот*, що пов'язані із шамансько-магічними практиками, можна знайти у давньоісландській сазі XIV ст. «Пасмо про єпископа Йоуна Хальдорсона» (Jóns þáttur biskups Halldórssonar) [The Complete Sagas of Icelanders. – Reykjavik, 1997. – Vol.V. – P. 357-369].

Проблема перекладу давньоісландської релігійної літератури полягає у відсутності матеріалів. Тому зараз можна послуговуватися лише надбаннями, які були здобуті 40-50 років назад радянськими вченими. Попри активну і плідну діяльність російського скандинавіста Леоніда Корабльова, широкий пласт релігійної історії, мови та культури Ісландії залишається поза межами наукових пошуків.

Від початку дослідження головною залишається думка, що давньоісландські саги – результат християнізації Ісландії [Стеблін-Каменський М.И. Мир саги. Становление литературы. – Л., 1984. – С. 258]. Так, деякою мірою ця ідея має підстави, адже завдяки християнізації виникла основна передумова – писемність. Хоча не варто забувати, що в давній Скандинавії побутувало рунічне письмо, але його використання в більшості випадків езотеризувалося. Руни не перейшли в звичайне застосування для написання текстів. Також важливим моментом було те, що нова релігія дала поштовх для

створення монастирів, які, як відомо, були культурними центрами, що інтегрувало Ісландію в тогочасний християнський простір і забезпечило знайомство з літературою континентальної Європи. Останнє дало поштовх для стрімкого розвитку самобутньої літератури давньоісландською мовою.

Проте християнізація відбувалася тоді у Данії, Норвегії та Швеції. Ніби наслідки – ті ж. Примітно, однак, що процес розповсюдження християнства у вище згаданих країнах не спричинив формування оригінальної літератури. Чому? Данія прийняла християнство із політичних причин під час правління конунга Гаральда Синьозубого в 965 р. В результаті чого це привело до кривавих війн, що не дало стабільного становища для розвитку інтелектуального середовища в країні. Про це може свідчити смерть конунга Гаральда, якого вбив власний син Свен, що був язичником і не схотів насильно прийняти християнство. Норвезький конунг Олаф Святий з 1015-16 років теж вибрав насильницький шлях для впровадження християнства в країні. Найбільший опір він зустрів на півночі країни від місцевих бондів, що привело до тривалої боротьби у вигляді паління монастирів та церков. Стабільна ситуація сформувалася під кінець його правління, коли вже в Ісландії були записані більше десятка збережених рукописів. У Швеції процес християнізації тривав теж досить довго. Коли зник останній найбільший язичницький храм Скандинавії в Упсалі, достовірно невідомо. Християнські єпископи Адальвард і Єгино збиралися його спалити ще в 1060 році, але тогочасний шведський король Стенкиль вигнав їх із країни. Після прийняття християнства населення продовжувало сповідувати віру своїх предків і неохоче навчалася в монастирях [Див.: Пенник Н, Джонс П. История языческой Европы. – СПб, 2000. – С. 517]. Тому можна відзначити, що мирне та демократичне прийняття християнства в Ісландії та дозвіл на вільну діяльність священнослужителів та монахів у країні дало підстави для виникнення самобутньої літературної традиції.

Відповідаючи на це питання, звичайно, потрібно пам'ятати, що процес впровадження нової релігії відбувався не так, як в інших скандинавських країнах: в Ісландії не було королів, війська. Централізації активної держави у XI ст. ще не відбулося, а тому не було розірвано зв'язок з дописемною, уснонародною традицією [Йон Р. Хьяульмар-сон История Исландии. – М., 2003. – С. 231-232]. Якщо це так, то теза, яка була наведена вище, потребує суттєвої зміни: кристалізація оригінальної літературної традиції в стародавній Ісландії – це плід особливих умов, важливою складовою яких була християнізація.

Також сумнівним є твердження, що всі класичні давньоісландські саги – не тільки королівські, а й родові – повинні тлумачитися як вираження тієї чи іншої доктрини, зокрема політичної [Ölkofra saga í Íslendingasögur, tólfta bindi.- Reykjavík, 1953. – Р. 18-22]. Бо якщо так, то саги можуть інтерпретуватися лише з точки зору певних політичних позицій давніх скандинавів. Матеріал саг однак можна використовувати для розкриття історичних та поведінкових механізмів. Сучасні адепти неоязичницької релігії асатру використовують смисли з саг у своє

морально-етичне вчення, застосовуючи їх для пояснення того чи іншого імперативу (необхідність вгамовувати свою гордість, уникати спокуси, дотримуватися міри) - так сага перетворюється на повчальний твір [Див.: Стеблін-Каменский М. И. Мир саги. Становление литературы. – Л, 1984. – С. 119-12]. Подібні спроби стають все більш популярними серед дослідників давньоісландської культури, особливо в Росії у працях Антона Платова.

Але чи мають вони наукову цінність? Чи не знаходять в сагах того, чого там насправді немає, того, чого не бачили там самі автори, читачі та слухачі? І чи можна вважати об'єктивним зміст саги, який нам подають дослідники у своїх інтерпретаціях тільки після 700 років після її написання? На думку Вільгельма Дільтея, варто враховувати філософську позицію автора, його психологію, а також контекст соціально-культурних умов створення твору, що нам дає більш ширшу змогу інтерпретувати текст. За Дільтеєм, пізнаючий суб'єкт пізнає себе через інших, але інших він розуміє через себе [Див.: Плотников Н.С. Жизнь и история: философская программа Вильгельма Дильтея. — М., 2000. – С. 232].

Є очевидним, що коли досліджується твір, написаний більш-менш недавно, то в розпорядженні дослідника можуть бути такі підказки, як чернетки автора, його записні книжки, листи, записи розмов з ним, інші його твори, що дозволяють об'єктивніше оцінити погляди автора і можливі причини та впливи у написанні досліджуваного твору. Природно, що жодного з цих елементів у дослідників саг немає, а ті записи, що залишилися, не дають цілісної картини. Здебільшого авторство саг невідоме і самих авторів саг ми не знаємо. Відтак цілком справедливими є підстави вважати, що вони назавжди залишаться невідомими.

Стверджувати, що в середньовічній Ісландії були твори, в яких містилися конкретні політичні чи філософські ідеї, ми не можемо із-за браку інформації. Українською мовою перекладена мізерна кількість ісландських текстів. Вартий уваги хіба що переклад уривку «Старшої Едди» Юрієм Кленом (Освальд Бургардт) [Тисячоліття. Пер. О. Бургардта. – К.: Дніпро, 1995. – С. 441-444].

На думку радянського скандинавіста М. Стеблін-Каменського, в середньовічній Ісландії не виникало ніяких конкретних політично-ідеологічних, політично-філософських чи просто філософських трактатів. Про це може свідчити також ісландське висловлювання, яке стосується Євангелія, що було засадничим текстом для християнської філософії в середні віки: «Євангелія не цікава, тому що там немає битв» [Björn Þorsteinsson: Enska öldin í sögu Íslendinga. – Reykjavík, 1970. – Р. 70-84]. Але особливим феноменом у сагознавстві залишається цикл «Єпископських саг», який можна віднести до релігійно-моралізаторської літератури. Навіть на прикладі короткої розповіді про першого єпископа Ісландії можна прослідкувати наївну моралізацію етики давніх ісландців. Для доброго християнина єпископ був зразком наслідування, бо ж втілював ідеал праведного життя. Цим ми заперечуємо головну думку М.

Стебліна-Каменського про те, що в Ісландії не виникало ніяких релігійно-філософських текстів.

Коли писали саги, Ісландія вже давно була християнізована. Проте приход нової релігії в Ісландію не означав знайомства її жителів з філософськими доктринами, створеними християнськими мислителями. Тому однозначно найцікавішими для дослідника релігії в середньовічній Ісландії є так звані «Єпископські саги». У збірку цих саг входять такі тексти: Сага про християнство (Kristni saga); Пасмо про єпископа Іслейва (Ísleifs þáttir biskups); Пробудження голоду (Hungrvaka); Сага про святого Торлака (Þorláks saga helga); Сага про єпископа Паля (Páls saga biskups); Сага про святого Йоуна (Jóns saga helga); Сага про єпископа Гудмунда (Guðmundar saga biskups); Сага про єпископа Арна (Árna saga biskups); Сага про єпископа Ларентіуса (Lárentíus saga biskups); Пасмо про єпископа Йоуна Хальдор-сона (Jóns þáttir biskups Halldórssonar); Пасмо про Торвальда Мандрівника (Þorvalds þáttir víðforla) [Biskupa sökur. – Reykjavik, 2003. – В.1. – Н.2. – Р. 49–89 (Islenzk fornrit. – В.ХV. – Н.1)].

«Єпископські саги» є суто ісландським джерелом літератури та історії католицької церкви в Північноатлантичному регіоні. Вони були написані в XIII–XV ст. За змістом це життя та діяння єпископів Ісландії. Таким чином, цей жанр у давньоісландській літературі має повчальний відтінок (мораль виражена експліцитно), в основному створений з метою пропаганди християнської релігії. Яскравим прикладом є сага про першого ісландського святого - єпископа Торлака [The Complete Sagas of Icelanders. – Reykjavik, 1997. – Vol.V. – Р. 357–369]. Також такою сагою є «пасмо» (þáttir – у цьому контексті – «уринок, коротка сага») про єпископа Іслейва Гіцур-сона, в якому йдеться про знайомство майбутнього першого єпископа Ісландії Іслейва Гіцур-сона з Брандом Щедрим і конунгом Норвегії Олафом Святим, а також про одруження першого (на той час в Ісландії священникам та єпископам дозволялося одружуватись, Іслейв був одружений тричі).

Сама сага (пасмо) не передає детального опису життя Іслейва, тому варто зупинитися на його біографії. Іслейв Гіцур-сон (Ísleifur Gissurarson) народився у 1006 р.; його батьками були Гіцур Тейт-сон (тому «Гіцур-сон» (приставка «сон» означає «син»); в Ісландії та на Фарерських островах досі немає прізвищ у тому сенсі, в якому вони функціонують в українській мові) та Тордіс Тордс-дотір (приставка «дотір» означає «дочка»). Після навчання в Херфорді (Саксонія) він був призначений єпископом Ісландії та рукопокладений 1056 р. архієпископом Бремена. В Ісландії він заснував школу, в якій навчався Йоун Егмунд-сон (духовний наступник Іслейва), який пізніше став єпископом в Холарі і відзначився великою духовністю та душпастирською працею.

Іслейв був єпископом в Скальхолті 24 роки аж до кінця свого життя. Він помер 5 липня 1080 р. У шлюбі з Даллою Торвальдс-дотір він мав трьох синів:

Торвальда, Тейта і Гіцура, останній став єпископом після смерті свого батька [Йон Р. Хьяульмар-сон История Исландии. – М., 2003. – С. 240].

Висновки. Питання вивчення ісландської релігійно-філософської літератури, залишається відкритим. Оскільки перекладів «Єпископських саг» з давньоісландської мови на інші мови практично не існує, то пласт невідомої для нас інформації залишається дуже великим. Також є важливим фактором нестача скандинавських студій, в яких варто опрацювати не тільки релігійні надбання скандинавських країн, а також культуру, мову та соціальний устрій. Нижче наведена спроба перекладу однієї із «Єпископських саг» - «Пасмо про єпископа Іслейва Гіцур-сона». Для перекладу текст був взятий із книги «Biskupa sögur gefnar út af hinu Íslenzka bókmentafélagi» (укладена S. L. Möllers в 1858 році, С. 51-56).

Пасмо про єпископа Іслейва Гіцур-сона

Іслейв, який пізніше став єпископом, одружується з Даллою

Розповідають, що Іслейв, син Гіцура Білого, був людиною гарною, невисокого зросту, користувався загальною любов'ю; в юності вчився в Саксонії. Кажуть, що одного разу, коли він їхав з півдня і прибув до Норвегії, в конунга1[1] Олафа2[2] гостював Бранд Щедрий3[3]. Конунг дуже його цінував і якось під час свята сказав:

1[1] Конунг – термін «конунг» (*konungr*; також: *kóngr*) вживається в давньоскандинавських пам'ятках для позначення правителів країни (*smá-konungr*). У давньоісландських пам'ятках цим титулом позначають не лише скандинавських правителів, а й іноземних, а також керівників військ вікінгів (*sæ-konungr*).

2[2] Олаф Святий (*Óláfr Digre*), король(конунг) Норвегії в 1015-1028 роках, належав до династії Інґлінґів, син Харальда Гренландця [Джонс Г. Викинги. Потомки Одина и Тора. – М., 2003. – С. 275].

3[3] Ісландський бонд, що жив у середині XI ст. (*bóndi*) – вільна людина, заможний фермер в Скандинавських країнах.

- Бранде, прийми від мене цей плащ^{4[4]}! – то був пурпуровий плащ, підбитий хутром.

Бранд та Іслейв зустрілися на молитві в церкві, і була це радісна зустріч. Іслейв, коли прибув з південних країн, був ще бідним священиком; Бранд сказав:

- Ти повинен прийняти від мене цей плащ, його подарував мені конунг.

Іслейв відповів:

- Щедрість твоя ще не вичерпалась, і я охоче прийму цей подарунок.

Одного святкового дня, коли Бранд сидів за столом конунга, конунг глянув на нього і запитав:

- Чому ти не надів подарований мною плащ, Бранде?

Той відповів:

- Володарю, я подарував його одному священикові.

Конунг сказав:

- Я хотів би побачити цього священика і дізнатися, чи можна пробачити тобі те, що ти так швидко розлучився з подарунком конунга.

Усі також погодилися з тим, що дивно він вчинив з подарунком такої людини. На церковних зборах Бранд сказав конунгові:

- Володарю, он там біля церкви стоїть той священик у плащі.

Конунг подивився на нього і сказав:

- Тепер ми зробимо інакше, Бранде, бо зараз я хочу подарувати йому плащ. Поклич до мене цього священика.

Бранд сказав, що так і зробить. Іслейв постав перед конунгом і привітав його. Конунг прихильно прийняв його вітання і сказав:

- Той плащ, священику, що дав тобі Бранд, я хочу подарувати тобі, а Брандові я відшкодную його вартість, бо ти мені так подобаєшся, що я хочу, щоб ти помолився за мене.

Іслейв відповів:

4[4] Дарування плаща конунгом означало велику прихильність до людини, якій він дарується.

- Володарю, до сих пір мені дуже подобався подарунок Бранда, але набагато почеснішим є прийняти подарунок від Вас з такими словами.

Потім він відплив до Ісландії, і його рідні здалося розумним зміцнити його становище одруженням; він був бідним чоловіком, але у нього був гарний дім на Палатному Пагорбі та годорд⁵[5]. Пізніше він відправився на північ у Лозову Долину на річку Асгейра; там жив чоловік на ім'я Торвальд, у котрого була дочка на ім'я Далла. Іслейв із супутниками прийшли до нього вранці, бонд привітався з ними і запропонував їм на деякий час залишитися в нього.

Іслейв сказав, що спершу поговорить про справу:

- Оскільки я приїхав сюди свататися, я прошу руки твоєї дочки.

Торвальд сказав:

- Добрі слухи ходять про тебе, але я відповім на це питання так: ти повинен переїхати сюди на північ, якщо хочеш одружуватися.

Іслейв відповів:

- Не подобається мені це. Я не хочу втратити своє житло, владу і людей. Буде краще, якщо ми розійдемося.

Потім вони розвернули своїх коней і поїхали. Далла ж тоді перебувала зверху на стозі сіна. Вона була дуже красивою жінкою. Коли Торвальд підійшов до неї, вона запитала:

- Що то за незнайомці приходили?

Торвальд розповів їй.

Далла запитала:

- Що у них була за справа?

Він сказав, що приїжджали її сватати.

Далла запитала:

- Як ти відповів?

Він розповів їй про це.

5[5] Годорд (*Goðorð*) – регіон впливу власника земель.

Вона мовила:

- Це не завадило б шлюбу, будь моя воля^{б[6]}.

Торвальд запитав:

- Ти дуже цього хочеш?

Далла відповіла:

- Більше від усього, бо такий у мене честолюбний задум, щоб у мене був найкращий чоловік і найблагородніший син від нього, який тільки народиться в Ісландії; мені здається розумним послати за ними.

Торвальд сказав:

- Твоє рішення має тут чималу силу.

Потім за ними поїхали. Цього разу Торвальд сказав, що не збирається перешкоджати шлюбу, навіть якщо Іслейв не переїде на північ. Іслейв же сказав, що такі слова йому до вподоби. Вона вийшла за нього заміж, вони жили на Палатному Пагорбі, у них народилися сини Гіцур, Тейт і Торвальд. Всі вони були благородними людьми, але один перевершував всіх. Це був Гіцур – людина статна і сильна.

Пізніше жителі країни вирішили, що у них має бути якийсь єпископ, і для цього був обраний Іслейв; він виїхав з країни^{7[7]}, повернувся і жив на Палатному Пагорбі, Далла ж вела господарство на частині землі. Тоді було нелегко ділитися з людьми достатком^{8[8]}. Десятини в той час не було, а податками обкладалася вся країна.

Іслейв дуже прославився своїм способом життя, і в нього виховувався Йуон Егмундсон^{9[9]}, який пізніше став єпископом у Холарі. Він постійно

^{б[6]} В Середні віки жінка в скандинавських країнах мала право самостійно вибрати собі чоловіка та мала право на розлучення.

^{7[7]} Для того, щоб його було висвячено в єпископи, що відбулося в 1056 р. у м. Бремен [Буайе Р. Средневековая Исландия. – М., 2009. – С. 347].

^{8[8]} На той час в Ісландії всі люди, які жили на території годорду, залежали від його власника, який розділяв землю для обробітку.

^{9[9]} Єпископ в Холарі (Ісландія) з 1052 по квітень 1121 року [Буайе Р. Средневековая Исландия. – С. 347].

розхвалював Іслейва, коли говорили про людей, які були гарними, вмілими, або в чому-небудь вправними:

- Таким був мій вчитель Іслейв. Він був найкрасивішим, найумілішим від усіх людей.

Коли його запитували:

- Хто згадує про нього зараз?

Він відповідав:

- Він приходить до мене на думку, коли я чую про хороших людей; я переконався, що він такий у всьому.

А н о т а ц і ї

У статті **Щепанського В. «Єпископські саги» як джерело релігійно-філософської думки та історії християнства середньовічної Ісландії; «Пасмо про єпископа Іслейва Гіцур-сона»: вступ, переклад, коментар»** і розповідається про сучасний стан вітчизняних досліджень історії християнства в скандинавських країнах, зокрема в Ісландії. Зроблено спробу аналізу та структурування «Єпископських саг». Виконаний переклад короткої саги «Пасмо про єпископа Іслейва Гіцур-сона» з коментарями.

***Ключові слова:** Ісландія, Єпископські саги, переклад, релігійна література.*

В статті **Щепанського В. «Епископские саги» как источник религиозно-философской мысли та истории христианства средневековой Исландии; «Прядь о епископе Ислейве Гицур-соне»: вступление, перевод, комментарии»** говорится о современном состоянии отечественных исследований истории христианства в скандинавских странах, в частности Исландии. Совершена попытка анализа и структурирования «Епископских саг». Исполнен перевод краткой саги «Прядь о епископе Ислейве Гицур-соне» с комментариями.

***Ключевые слова:** Исландия, Епископские саги, перевод, религиозная литература.*

Vitaliy Shchepankiy "Bishop saga 'as a source of religious and philosophical thought and the history of Christianity in medieval Iceland;" Sliver of Bishop Isleyva Hitsur-ska": an introduction, translation, commentary. This article is dedicated current state of research about the history of Christianity in the Nordic countries including Iceland. The author made attempts to analyze and organize the structure of "Bishops' Sagas. " The article contains the translation of a short saga, "Sliver of Bishop Isleyva Hitsurssona" with comments.

Keywords: Iceland, bishop saga, translation, religious literature.
